

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی

دانشکده ی روانشناسی و علوم اجتماعی گروه جامعه شناسی
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M . A)
گرایش : جامعه شناسی

عنوان :

بررسی جامعه شناختی سیر تحولی موسیقی سنتی و صوت ابزارها در ایران از
ساسانیان تا دوران معاصر

استاد راهنما :

دکتر محمد رسول گلشن فومنی

استاد مشاور :

دکتر فرح ترکمان

پژوهشگر :

زهرا جلالی

زمستان ۱۳۸۹

- تقدیم به :

مهربان ترین آموزگاران عشق در زندگی ام ،

پدر و مادرم .

تقدیر و تشکر :

از بزرگ سرورانم ، اساتید محترم که مرا تا رسیدن به معنای پژوهش یاری رساندند .

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب **زهرا جلالی** دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی **۸۶۰۹۵۶۰۱۶۰۰** در رشته جامعه شناسی در تاریخ **۱۳۸۹/۱۲/۱۶** از پایان نامه خود تحت عنوان "**بررسی جامعه شناختی سیر تحول موسیقی سنتی و صوت ابزارها در ایران از ساسانیان تا دوران معاصر**" با کسب نمره **۱۸/۲۵** و **درجه عالی** دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: **زهرا جلالی**

تاریخ و امضاء

بسمه تعالی

در تاریخ: ۸۹/۱۲/۱۶

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای / خانم زهرا جلالی از پایان نامه خود دفاع نموده و با

نمره ۱۸/۲۵ بحروف هجده و بیست و پنج صدم و با درجه عالی مورد تصویب قرار

گرفت .

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول : کلیات طرح.....
۲	مقدمه
۳	۱- بیان مساله.....
۳	۱- ۲ هدفهای تحقیق.....
۴	۱- ۳ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن.....
۴	۱- ۴ سوالات و فرضیه های تحقیق.....
۴	- سوالات تحقیق.....
۵	- فرضیه های تحقیق.....
۵	۱- ۵ تعاریف عملیاتی متغیرها و واژه های کلیدی.....
۱۲	۱- ۶ روش تحقیق.....
۱۲	۱- ۷ قلمرو تحقیق.....
۱۲	۱- ۹ محدودیت ها و مشکلات تحقیق.....

فصل دوم : مطالعات نظری.....	۱۴
مقدمه.....	۱۴
۲-۲ تعریف مفاهیم.....	
۲-۱-۱ موسیقی.....	
۲-۱-۲ سبک شناسی در موسیقی.....	
۲-۲-۳ جامعه شناسی هنر.....	۱۷
۲-۱-۲ رویکرد های جامعه شناختی هنر.....	۱۸
۲-۱-۳ هنر مستقل از جامعه(رویکرد فلسفی به هنر).....	۲۲
۲-۱-۴ هنر تحت تاثیر جامعه.....	۲۴
۲-۱-۵ رابطه متقابل جامعه و هنر.....	۲۴
۲-۲ چهارچوب نظری.....	۳۳

فصل سوم : روش شناسی تحقیق (متدولوژی)	۵۶
مقدمه	۵۶
۱- روش تحقیق	۵۶
۲- تکنیک تحقیق	۵۶
فصل چهارم : تجزیه و تحلیل یافته های تحقیق	۵۹
مقدمه	۵۹
۱- موسیقی در دوره ی هخامنشی	۵۹
۲- شعر و موسیقی در دوره ی ساسانیان	۵۹
۳- موسیقی پس از اسلام	۶۲
۴- موسیقی در دوره صفویه	۶۳
۵- عوامل موثر در موسیقی عصر قاجار	۶۵
فصل پنجم : نتیجه گیری و پیشنهادات	۷۲
مقدمه	۷۲
۱- نتیجه گیری	۷۲

۲-۵ مشکلات و موانع و پیشنهادات	۷۳
- پیشنهادات حاصل تحقیق	۷۳
- پیشنهادات جانبی	۷۴
- پیشنهادات برای محققین بعدی	۷۴
فهرست منابع و مآخذ	۷۵-۷۶
چکیده انگلیسی	۷۷

چکیده مطالب :

پایان نامه پیشرو شامل تحولات موسیقی ایران در پی تحولات دوره های مختلف تاریخ و اجتماعی می باشد . اهداف این تحقیق رسیدن به علل تحولات موسیقی و صوت ابزار های آن در دوره های مختلف تاریخی ایران می باشد . در این تحقیق روش اسنادی و تاریخی (کتابخانه ای) را پیش گرفته و به نتایجی که تحولات موسیقی و صوت ابزارهای آن را در دوره های مختلف نشان می داد ، دست یافتیم .

فصل اول

کلیات طرح

مقدمه

- ۱- ۱ بیان مساله
- ۱- ۲ هدف های تحقیق
- ۱- ۳ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن
- ۱- ۴ سوالات و فرضیه های تحقیق
 - سوالات تحقیق
 - فرضیه های تحقیق
- ۱- ۵ تعاریف عملیاتی متغیرها و واژه های کلیدی
- ۱- ۶ روش تحقیق
- ۱- ۷ قلمرو تحقیق
- ۱- ۸ محدودیت ها و مشکلات تحقیق

مقدمه :

در این فصل به طور اجمالی به بررسی سوالات فرضیه ها و اهداف و مشکلات تحقیق حاضر می پردازیم .

در حقیقت از آنجا که جامعه در شکل گیری انواع هنر ها نقش دارد به فرضیه ها و سوالاتی که در خصوص رابطه جامعه و هنر موسیقی و ابزار موسیقی بصورت دوجانبه وجود دارد خواهیم پرداخت .

۱- ۱ بیان مساله :

از آنجا که جامعه در شکل گیری انواع هنرها نقش دارد ، پی بردن به میزان این سهم و اندازه ی آن مساله ای است که جامعه شناسان هنر را با آن درگیر ساخته است .

یکی از این هنرها موسیقی است و از این رو بر آن شدیم تا به مطالعه ی این علم ، آن هم از نوع موسیقی سنتی ، به رویکرد جامعه شناختی بپردازیم .

اقدام به این بررسی از این بابت صورت گرفت که شرایط اجتماعی هر دوره با تغییراتی که در هنر به ویژه موسیقی ایجاد می کند ، اثر گذاری این تغییرات در فرهنگ مردم به خوبی دیده می شود .

ورود سازهای غربی و ملودی های آنها ، هارمونی و هم نوازی نت و نت خوانی موسیقی سنتی ایرانی را به درجاتی از ادراکات عامیانه و ابتدایی تغییر داده است .

سوال اساسی این است که آیا شرایط اجتماعی بر تغییرات موسیقی سنتی و ابزارهای آن تاثیر داشته است ؟

آیا شرایط اجتماعی بر سبک های موسیقی و تغییر و تحولات آن ها تاثیر دارد ؟

چگونگی تاثیر گذاری شرایط اجتماعی در شکل گیری سبک های موسیقی سنتی ایران به چه صورت می باشد ؟

۱- ۲ هدف های تحقیق :

- بررسی جامعه شناختی دوره های مختلف تاریخی در ایران و تاثیرات آن ها بر هنر موسیقی ایران .
- بررسی تاثیرات اجتماعی دوره های مختلف تاریخی بر صوت ابزارها در ایران .
- بررسی پیامدهای این تغییرات موسیقی در جامعه .

- بررسی پیامدهای تحولات اجتماعی ایران در دوره های مختلف تاریخی و تاثیر آن بر هنرمندان موسیقی سنتی و مدرن .

۱- ۳ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن :

دلایل متعددی برای پرداختن به موضوع موسیقی ، به ویژه موسیقی و صوت ابزارهای آن وجود دارد .

موسیقی بخشی از فعالیت های هنری انسان ها است . شاید بیش از هر محصول هنری دیگری ، آدمیان در زندگی روزمره ی خود در معرض شنیدن موسیقی هستند .

همه ی انسان ها کم و بیش از موسیقی برای پر کردن لحظات فراغت خود استفاده می کنند . به یک معنا ، بخش بزرگی از لحظات فراغت ما با شنیدن موسیقی در آمیخته است .

موسیقی قادر است خلاقیت را در افراد تقویت کند . تغییرات مثبت در روحیه ایجاد نماید ، اضطراب ها را از انسان ها دور کند ، فرصتی برای تخلیه ی هیجانات ایجاد نمایند و پتانسیل های شناختی را در افراد بهبود بخشد .

که در این میان موسیقی سنتی جایگاه خاص خودش را دارد . به بیان دیگر ، از آنجا که در هر جامعه ای موسیقی در روند تحولی آن جامعه شکل می گیرد زبان موسیقی هم همین طور است . به دنبال تحولات موجود در هر جامعه ای موسیقی و صوت ابزارهای آن هم متحول می گردند .

انگیزه ی پرداختن به موضوع مورد مطالعه ، آن است که سیر تحولات اجتماعی را که در سیر تحولات سبک موسیقی به ویژه موسیقی سنتی ایران تاثیر گذار بوده ، شناخته شود .

۱- ۴ سوالات و فرضیه های تحقیق :

- سوالات تحقیق

- ۱- آیا شرایط اجتماعی ایران ، بر موسیقی و ابزارهای آن تاثیر گذاشته است ؟
- ۲- چه مواردی موجب پذیرش سبک های موسیقی سنتی توسط مخاطبین می گردد ؟

- ۳- موسیقی سنتی ایران و صوت ابزارهای آن در گذر زمان چه تغییراتی یافته است؟
- ۴- آیا وارد شدن یک ابزار موسیقی جدید به جامعه، ابزارهای موسیقی سنتی ایرانی را دستخوش تغییر کرده است؟
- ۵- چه رابطه‌ای بین سرعت پذیرش موسیقی سنتی و سبک‌های آن با شرایط اجتماعی جامعه وجود دارد؟

- فرضیه‌های تحقیق :

- ۱- به نظر می‌رسد، شرایط اجتماعی جامعه‌ی ایران در پذیرش سبک‌های موسیقی و ابزار موسیقی تأثیر داشته است.
- ۲- به نظر می‌رسد، سرعت پذیرش سبک‌های موسیقی و ابزار موسیقی متفاوت است.
- ۳- به نظر می‌رسد، پذیرش هر سبک موسیقی بر اساس مخاطبین آن بقاء پیدا کرده است.
- ۴- به نظر می‌رسد، موسیقی سنتی تغییراتی را پذیرفته است.
- ۵- به نظر می‌رسد که وارد شدن یک ابزار موسیقی به هماهنگی آن با ابزارهای موسیقی سنتی ارتباط داشته باشد.

۱- ۵ تعاریف عملیاتی متغیرها و واژه‌های کلیدی :

۱-۵-۱ موسیقی : فن نواختن ساز و آواز خواندن و آوایی که باعث ایجاد حزن یا نشاط در انسان می‌گردد (معین، ۱۳۷۶ : ۳۲۸).

۱-۵-۲ صوت ابزار (ساز) :

۱-۵-۱ موسیقی

۱-۵-۲ صوت ابزارها

- ایرانی (سنتی)

- غربی

۱-۵-۳ سبک هنری

۱-۵-۴ دستگاه‌های ایرانی

۱-۵-۵ آهنگ و ترانه

۱-۵-۱ ساز : ساز وسیله ای برای بیان و اجرای موسیقی ، به عبارت دیگر ، هر وسیله ای که بتواند صوت موسیقی ، به مفهوم اعم تولید کند ، « ساز » نامیده می شود . (معین ، ۱۳۷۶ : ۴۲۲) .

۱-۵-۲ صوت ابزارها :

- سازهای سنتی (ایرانی):

الف) - سازهای زهی (زخمه ای) :

"سازهایی که تولید صوت در آنها ، توسط سیم یازه صورت می گیرد" . (منصور ، ۱۳۷۹ : ۱۵) .

ب) - سازهای بادی :

"سازهایی که صوت در آنها ، در نتیجه ی دمیدن هوا حاصل می شود" . (منصور ، ۱۳۷۹ : ۵۹) .

ج) - سازهای کوبه ای (ضربی) :

"سازهایی که صوت در آنها در نتیجه ی کوبیدن حاصل می شود" . (منصور ، ۱۳۷۹ : ۱۶۷) .

- تار :

"یکی از سازهای قدیمی ایرانی است که به آن وتر می گفتند از قرار معلوم تاریخ ساخت آن به زمان ابونصر فارابی بر می گردد" .
تار از یک کاسه که روی آن پوست کشیده شده درست گردیده که همین کاسه به دو قسمت بزرگ و کوچک تقسیم شده که قسمت بزرگ را شکم و قسمت کوچک را نقاره می نامند .

تار دسته ای ۵۰ تا ۴۵ سانتی متری دارد و تعداد ۶ سیم دارد . تار در گروه سازهای زهی قرار می گیرد . تار را ساز اهل دل و تسکین دهنده ی روان آدمی می دانند . (منصورى ، ۱۳۷۹ : ۱۷) .

- کمانچه :

"کمانچه یکی از سازهای زهی است که دارای چهار سیم می باشد که به موازات تمام طول ساز می باشند و صدایی بسیار دلنشین دارد ." (منصورى ، ۱۳۷۹ : ۵۱) .

- سه تار :

"سه تار ، تقریباً شبیه تار است منتها تار دو کاسه دارد و سه تار یک کاسه سطح رویی کاسه سه تار چوبی می باشد و با تار تفاوت چندانی از نظر ظاهری ندارد ." .

سه تار دارای چهار سیم است و خرک آن از خرک تار کوچکتر می باشد و دسته ی آن هم از تار نازکتر و گوشه های آن دو عدد در سطح جلوی انتهای دسته سه تار و دو تای دیگر در سطح جانبی آن قرار دارد .

"سه تار در قدیم ساز محلی مناطق مختلف ایران به خصوص منطقه ی خراسان بوده است و در آن دوران سه سیم داشته و به همین دلیل به سه تار مشهور شده است ." (منصورى ، ۱۳۷۹ : ۲۱) .

- سنتور :

سنتور سازی است جعبه ای به شکل نوزنقه که بر روی سطح آن دو ردیف خرک تعبیه شده که از روی هر خرک چهار رشته سیم هم کوک عبور داده شده ، و دارای ۹ خرک می باشد .

"سنتور یک ساز صد در صد ایرانی است که ساخت آن را به ابونصر فارابی نسبت می دهند که مانند بربط (عود) ساز دیگر ایرانی به خارج برده شد". (منصورى ، ۱۳۷۹ : ۴۳) .

- بربط :

بربط سازی است ایرانی که از عهد باستان در ایران وجود داشته و در زبان پارسی به آن « رود » ، « شاهرود » هم گفته می شد ولی پس از قبول دین اسلام از طرف ایرانیان و تاثیر فرهنگ ایرانی بر فرهنگ عرب ، بربط یکی از سازهای اصلی موسیقی عرب شد که در زبان عربی به آن « عود » می گویند .

دسته ی آن در بالاترین نقطه کم عرض و باریک بوده و به تدریج که به سمت کاسه ی ساز به پایین می آید عریض تر می شود .

به طور کلی این ساز به شکل گلابی بزرگ است که از وسط به دو نیم شده باشد . سطح رویه ی شکم از جنس چوب است که پنجره هایی مشبک در روی آن تعبیه گردیده است . "این ساز تقریباً چهار سیم دارد که « زریاب » در « اندلس » به آن سیم پنجمی هم اضافه کرد و این رو در گروه سازهای زهی قرار دارد". (منصورى ، ۱۳۷۹ : ۲۵) .

- نی :

نی از جمله سازهای محلی است که سابقه ی آن به بیش از ۵ هزار سال می رسد ، و در سراسر این سرزمین معمول می باشد .

نی متشکل از یک لوله ی استوانه ای از جنس « نی » می باشد که طول سراسر آن از هفت « بند » تشکیل شده و شش « گره » دارد که به آن « نی هفت بند » نیز می گویند .

"نی را نمی توان کوک کرد . نی را یکی از سازه های عرفانی می گویند . و در گروه سازه های بادی قرار دارد". (منصورى ، ۱۳۷۹ : ۶۳) .

- ویولن :

ویولن که یک ساز ظریف و فرنگی است در موسیقی ایرانی کاربردی فراوان دارد به طوری که خیلی زود جای کمانچه را در ارکسترها گرفت و نوازندگان با ارزشی در ایران پیدا کرد . ویولن بعضاً از ۵۸ قطعه ی مختلف که به طرز دقیقی با هم جور شده اند و وزن آن حدود ۴۰۰ گرم می باشد ابتدا توسط سازنده ی ایتالیایی گاسپارو برتولونی در سال ۱۶۰۹ - ۱۵۴۲ اختراع شد .

"ویولن جزء سازهای آرشه ای یا سازهای غربی می باشد ." (منصورى ، ۱۳۷۹ : ۱۱۱) .

- ضرب (تنبک) :

ضرب ، تنبک که نواختن آن در موسیقی ها پایه و وزن به حساب می آید و آهنگ های ایرانی به خصوص ضربی را بدون آن نمی توان درست کرد .

این ساز از دو قسمت استوانه ای شکل ساخته شده قسمت بالا که سطح روی آن با پوست پوشانده شده و هنگام نواختن با پنجه ها روی آن ضرب می زنند و می کوبند و قسمت دوم طبقه پایین آن است که به شکل استوانه ای باریک به قسمت بالا وصل است و دهانه ی آن باز می باشد .

"جنس تنبک معمولی از چوب و پوست است . و در گروه سازهای کوبه ای (ضربی) قرار می گیرد ." (منصورى ، ۱۳۷۹ : ۸۳) .

۳- موسیقی سنتی :

"فن نواختن ساز و آواز خواندن به طریقه ی پیشینیان که باعث شادی یا حزن انسان ها می گردد." (معین ، ۱۳۷۶ : ۳۲۵) .

۴- صوت ابزار :

"همان ساز است یا به عبارتی وسیله ای برای بیان و اجرای موسیقی می باشد." (معین ، ۱۳۷۶ : ۱۸۹) .